

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

56

Nyíregyháza
2023

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
dr. Odrobina László mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2023

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

VÉGHSEŐ TAMÁS*

Magyar nyelvű liturgikus kéziratok és kiadványok a hajdúdorogi fordítóbizottság megalakulása előtti évtizedekből

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Magyar liturgikus fordítások: hagyományok és források; 3. Kéziratos fordítások és nyomtatott imakönyvek 1879 előtt; 4. A „magyar liturgia” Roskovic Ignác értelmezésében; 5. Egy új korszak kezdete.

TAMÁS VÉGHSEŐ: Liturgical Manuscripts and Publications in Hungarian from the Decades Preceding the Formation of the Hajdúdorog Translation Commission

The community of Hungarian Greek Catholics commemorate the 150th anniversary of the establishment of the Territorial Vicariate of Hajdúdorog this year. Although the foundation was a major disappointment for contemporaries desirous of an eparchy, the committed head of the Territorial Vicariate, János Danilovics, rendered great services in creating Hungarian liturgical texts at the helm of the liturgical translation commission chaired by him. The liturgical books published in print as of 1879 marked the end of the ‘manuscript era’ in the development of the Hungarian Greek Catholic liturgy. In preparation for this special anniversary, the present paper attempts to examine the liturgical use of the Hungarian language as a question of a unique liturgical development, as well as the related historical changes until the arrival of Territorial Vicar Danilovics on the scene. In addition, what the term ‘Hungarian liturgy’ meant in the period under analysis is also considered.

1. Bevezetés

A magyar görögkatolikusok közössége ebben az esztendőben emlékezik meg a Hajdúdorogi Külhelynökség felállításának 150. évfordulójáról. A magyar görögkatolikus emlékezet az alapítást ma már az önálló magyar egyházmegye, illetve az abból idővel kifejlődő sajátjogú egyház felé vezető út egyik állomásának tekinti. Ugyanakkor Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter 1873. szeptember 20-án kiadott szűkszavú közleménye¹ a kortársaknak csalódást okozott, mivel a külhelynökség intézményét, annak joghatósági területét és a külhelynök jogkörét nem tartották megfelelőnek és elegendőnek a nagy cél, a magyar nyelv liturgikus használata (a „magyar liturgia”) engedélyezésének eléréséhez. Az 1875-ben kinevezett első külhelynök, Danilovics János (1836–1895) kanonok személye is kétségeket éb-

* MTA-SZAGKHF Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

¹ „Ő csász. és ap. kir. felsége f. hó 17-én kelt legf. határozvánnyal egy a magyarajkú görög szertartású katolikusok részére Hajdu-Dorogon föllálitandó vidéki püspöki helynökség céljaira a vallásalaptól 3000 frtot legk. engedélyezni méltóztatott”. VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON, *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, vol. 1., (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes, vol. 4/1.), Nyíregyháza 2019, (a továbbiakban: *Források*, II/4/1), 128.

resztett, mivel a Munkácsi Egyházmegye magyar vidékein teljesen ismeretlen volt. „A nagy hegy egeret szült...”² – írta csalódottan Farkas Lajos (1821–1894), a hajdúdorogi mozgalom vezéregyénisége, aki ezzel a megállapítással jól összegezte a magyar görögkatolikus közvélemény álláspontját és hangulatát.

Az a kérdés, hogy az egyházmegye helyett létesített külhelynökség képes lesz-e egyáltalán a magyar görögkatolikus ügyet előre vinni, viszonylag hamar válaszra, mégpedig kedvező válaszra talált. Danilovics külhelynök az első alszentszéki ülésen (1876. február 9.)³ ígéretet tett arra, hogy kezébe veszi a liturgikus szövegek fordításának ügyét, ami a „magyar liturgia” törvényesítésének nélkülözhetetlen feltétele volt. Ígéretéhez híven rövid időn belül az általa létrehozott és elnökölt hajdúdorogi liturgikus fordítóbizottság munkálkodása révén olyan eredményeket ért el, melyek valóban új korszakot nyitottak a magyar görögkatolikusok történetében.

Feltűnő azonban az, hogy Danilovics külhelynök erre a feladatra megyéspüspökétől nem kapott hivatalos felkérést vagy utasítást. Kinevezési okmányában ez a feladat nem szerepel a jogai és a kötelességei között. Az is szembetűnő, hogy a magyar görögkatolikusok által megfogalmazott kérvények mindig a megyéspüspököt szólították meg a liturgikus fordítások kérdésében, s tőle várták a szükséges lépéseket. Az észszerűnek tűnik, hogy egy ilyen feladatot a megyéspüspök egy közvetlen munkatársára bíz. Ugyanakkor az mindenképpen szokatlan, hogy amikor Pásztélyi Kovács püspök részletesen meghatározza a hajdúdorogi külhelynök teendőit,⁴ akkor egy ilyen nagy jelentőségű feladatra még csak nem is utal.

Magyarázatot erre a szokatlan eljárásra abban a tényben találhatunk, amelyre Simor János hercegprímás többször is felhívta a figyelmet: a liturgikus nyelv kérdése kizárólag a Szentszék kompetenciái közé tartozik.⁵ Egy megyéspüspöknek ezen a területen nincsenek jogkörei. Pásztélyi Kovács püspök minden bizonnyal kerülni akarta annak látszatát is, hogy ő a liturgikus nyelv megváltoztatásának kérdésében kezdeményezőként lépjen fel. A kezdeményezést átengedte a külhelynöknek és végül az elkészült liturgikus könyveknek sem adott – mert nem adhatott – hivatalos elismerést és jelleget. Ugyanakkor a magyar nyelv liturgikus használatának nagyon is élő gyakorlata valóságos lelkipásztori és egyházfegyelmi problémaként volt jelen a Munkácsi Egyházmegye életében, amire a megyéspüspöknek valamilyen választ kellett találnia. Danilovics külhelynök tehát saját kezdeményezéséből, de nyilvánvalóan a főpásztor tudtával, sőt nagy valószínűséggel szóbeli utasítására látott munkához. Maga Danilovics az elvégzendő feladatot ezekkel a szavakkal fogalmazza meg:

² FARKAS LAJOS, *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 84.

³ „Az ülés jegyzőkönyve”, in *Források*, II/4/1, 130–136., 50. sz. dokumentum.

⁴ „Danilovics János hajdúdorogi külhelynök kinevezési okmánya, Ungvár, 1875. július 6.”, in *Források*, II/4/1, 129–130., 49. sz. dokumentum.

⁵ Pl. „Simor hercegprímás átirata Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, Esztergom, 1868. szeptember 17.”, in *Források*, II/4/1, 117–120., 43. sz. dokumentum.

„Munkácsyegyházmegyei gör. kath magyarajku hivek közt az egyházi szertartások és énekek magyar nyelveni végzése hovatovább nagyobb elterjedésnek örvendvén, égető szükségnek mutatkozik, hogy némely szükségesebb egyházi rituális könyveink egyes emberek által készített magyar fordításai nyelvészeti és theologiai tekintélyektől megvizsgáltassanak, és autorizált kiadásra minősíttessenek”.⁶

Vagyis a külhelynök a majd' egy évszázaddal korábban elkezdődött, egyéni kezdeményezésekre épülő és ezért számos hiányosságot felmutató, egészen sajátos liturgikus fejlődés helyes mederbe terelésében látta feladatának lényegét.

Jelen tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy megvizsgáljuk a magyar liturgikus nyelvhasználat mint sajátos liturgikus fejlődés kérdését és történeti alakulását Danilovics külhelynök fellépéséig és választ keressünk arra a kérdésre, hogy mit is értettek „magyar liturgián” a magukat ezen a területen exponáló egyháziak és világiak.

2. Magyar liturgikus fordítások: hagyományok és források

A magyar nyelv liturgikus alkalmazásának történetét vizsgálva különbséget kell tennünk a csupán a hagyományban fennmaradt és a forrásokkal igazolt gyakorlat között. Mivel az első kategóriába tartozó, vagyis forrásokkal nem bizonyított állítások fontos szerepet játszottak a korabeli magyar görögkatolikus narratívában, érdemes vizsgálat alá vonnunk azokat. A középpontban a Munkácsi Egyházmegye két kiemelkedő főpásztorának, De Camillis János József és Bacsinszky András püspököknek tulajdonított kezdeményezések állnak. Az 1689 és 1706 között munkácsi püspökként és apostoli vikáriusként működő De Camillis Khiosz szigetéről került Rómába a Görög Kollégiumba.⁷ Teológiai tanulmányai után néhány évig Albániában misszionáriusként tevékenykedett, majd az Örök Városba visszatérve bazilita szerzetes és a Vatikáni Apostoli Könyvtár görög szkriptora lett. Kollonich Lipót 1688 őszén vette fel vele a kapcsolatot, és felajánlotta neki a munkácsi püspöki széket. Kollonich választása azért esett a görög szerzetesre, mert Magyarországon nem talált megfelelő jelöltet, s politikai okokból – a bécsi udvar egyetértésével – mindenképpen el akarta kerülni, hogy valamelyik lengyelországi rutén bazilita szerzetes kerüljön Munkácsra, aki aztán teret enged a kijevei metropólia befolyásának. De Camillis semmit se tudott a leendő egyházmegyéjéről, Kollonich pedig igyekezett a

⁶ „Danilovics külhelynök felterjesztése Pásztélyi Kovács János püspökhöz a liturgikus fordító-bizottság felállítására tárgyában, Hajdúdorog, 1879. május 14.”, in *Források*, II/4/1, 137., 51. sz. dokumentum.

⁷ De Camillis püspökhöz: FYRIGOS, ANTONIS, „A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége”, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, (Collectanea Athanasiana, I. Studia vol. 1.), Nyíregyháza 2008, 57–114.

valóságnál kedvezőbb képet festeni a rá váró feladatokról és körülményekről. Bár saját bevallása szerint a Munkácsi Egyházmegyében és általában a régióban uralkodó állapotok még az albániai tapasztalatait is alulmúlták, De Camillis püspök haláláig kitartott hivatalában. Szívós munkával megerősítette az uniót és lefektette a görögkatolikus papság tridenti típusú reformjának alapjait. Vizsgálódásunk szempontjából fontos, hogy tevékenységéről naplót vezetett,⁸ melynek fennmaradt töredékében említést tesz egy Izajás nevezetű munkatársáról, akit honfitársának és Áthosz-hegyi szerzetesnek⁹ is nevez. De Camillis püspök Izajás szerzetest debreceni parókussá és a bihari román parókiák előjárójává nevezte ki.¹⁰ Amikor a városi tanács 1692-ben kiutasította Debrecenből az ott megtelepült görög kereskedőket, s azok egy része Tokajba költözött át, Izajás is áttette székhelyét. Innen Bikszádra költözött át, ahol monostort alapított. Itt 1701-ben egy rablótámadás során brutálisan meggyilkolták.

Izajás személyének és tevékenységének emléke élénken megmaradt a helyi történeti hagyományban, mivel az általa alapított monostor temploma később egy könnyező Istenszülő-ikon¹¹ révén kegyhely lett. Mind a Munkácsi Egyházmegye történetét elsőként feldolgozó Joannicius Basilovits,¹² mind pedig Szatmár vármegye monográfusa, Szirmay Antal¹³ megemlékezik róla. Bár Izajás történetének legemlékezetesebb momentuma tragikus halála volt, melynek elbeszélése értelemszerűen kitölti a róla szóló szövegek nagyobb részét, témánk szempontjából mégis inkább tevékenységének a jellemzése érdekes. Ezzel kapcsolatban mind Basilovits, mind pedig az őt követő Szirmay kiemelik, hogy Izajás áldásos lelkipásztori tevékenységét – a Debrecenből, majd Tokajból való távozása után – a románok és a ruszinok között fejtette ki. Ennek azért van jelentősége, mert a magyar görögkatoli-

⁸ A napló szövegét először Lutskey Mihály adta ki 1843-ban: LUTSKAY MIHÁLY, „Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis authoribus Diplomatis Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsiensis elaborata”, in *Naukovij Zbirnik Muzeiv Ukrainskoj Kulturi u Svidniku* 16 (1990) 41–76., majd Zsatkovics Kálmán 1895-ben: ZSATKOVICS KÁLMÁN, „De Camillis Munkácsi püspök naplója”, in *Történelmi Tár* IV (1895) 700–724., újabban pedig Baán István: BAÁN ISTVÁN, *Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius, és munkácsi püspök (1689–1706) levelei – Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary, and Bishop of Munkács (1689–1706)*, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes, vol. 13.), Nyíregyháza 2017.

⁹ „Die 13. 7bris P[atr]i Isaias Monacho Montis S[acri] meo Compatriotae contuli Eccl[esi]am Debrecinensem, et subieci ipsi Sacerdotes qui sunt circa Varadinum, et Bihar”, in BAÁN, *Giovanni Giuseppe De Camillis*, 191.

¹⁰ „Debreczini P. Isaias Jerom[onach]us requisitus ab illis Graecis pro Plebano. Mense Martij an. 1692. [...] Mense Ian. 94. constitui meum Vic[ari]um in partibus Hung[ariae] sup[ra] Valachos P. Isaiam de Caroli”. BAÁN, *Giovanni Giuseppe De Camillis*, 170–171.

¹¹ A kegykép történetéhez: TERDIK SZILVESZTER, „A bikszádi monostor kegyképének eredete”, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, (Collectanea Athanasiana, I. Studia vol. 1.), Nyíregyháza 2008, 321–345.

¹² BASILOVITS, JOANNICIUS, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits*, Kassa 1799, vol. II., 118–120.

¹³ SZIRMAY ANTAL, *Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmerete*, vol. II., Buda 1810, 332–333.

kus narratívában egy adott ponton Izajás szerzetes mint liturgiafordító bukkan fel, aki De Camillis püspök megbízásából készített fordításokat és az unió melletti munkája során magyar nyelvű liturgiát ígért a hajdúdorogiaknak. Azt, hogy pontosan mikor és ki által fogalmazódott meg ez az állítás, ma már nehéz pontosan meghatározni. Feltűnő azonban, hogy a hajdúdorogiak 1866. évi felterjesztésében, az országos nagygyűlés 1868-ban megfogalmazott kérvényeiben, valamint az 1881. évi kérelmekben a történeti előzmények között nem szerepel De Camillis püspök és Izajás szerzetes ez irányú tevékenysége. Szintén árulkodó, hogy a mozgalom vezetője, Farkas Lajos se tesz róluk említést az 1894-ben megjelent könyvében. Elsőként Petrus Jenő könyv formájában 1897-ben megjelent, de újságcikkek formájában már 1894-től kezdve közreadott írásában¹⁴ találkozunk ezzel az állítással. Petrus Jenő Szabó György hajdúdorogi parókus unokaöccse volt, s annak gazdasági ügyeit intézte. Különböző tisztségeket is betöltött: volt városi levéltáros, gazdaköri vezető, aljegyző, főjegyző, árvaszéki ülnök, sőt egy rövid ideig még rendőrkapitány is. Bár gazdasági és postaműszaki tanulmányokat folytatott, 1872-től versei és elbeszélései is megjelentek országos és helyi lapokban. Erre alapozva az Állandó Végrehajtó Bizottság 1894-ben őt kérte meg a hajdúdorogi mozgalom történetének megírására.¹⁵ Sajnos, Petrus nem fordított sok figyelmet a források feltüntetésére. A könyve elején elhelyezett egy rövid szöveget, melyben felsorolt néhány élő személyt, akiktől információkat gyűjtött, valamint néhány történészt, kiknek munkáit felhasználta. Így nem tudhatjuk, hogy az Izajás szerzetes munkásságának szentelt oldalakon található információk honnan származnak. Petrus mindenestre Izajást a magyar nyelvű rítus első apostolaként mutatja be, aki a dorogiaknak énekeket fordított görögből, majd Berettyóújfaluba költözve szintén a magyar nyelv liturgikus használatát terjesztette. Sőt, Petrus szerint Izajás halálát is az okozta, hogy a román nyelvre féltékeny „oláhok” egy rablóval meggyilkoltatták. Ez nagy csapás volt a „magyar ajkuakra” nézve, akiket az vigasztalhatott, hogy De Camillis püspök „1706 nyarán Izajás emlékére gazdag alapítványt tett” a munkácsi bazilita monostorban felállítandó „magyar nyelvű tanszékre”. Ez a tanszék meg is kezdte a működését, s tanárai a papnövendékeket magyar énekekre, imákra és prédikálásra tanították. Ennek köszönhető Petrus szerint az is, hogy a dorogiak mindig találtak olyan papot, aki nekik magyarul tudott liturgiát végezni és prédikálni.¹⁶

Petrus állításait némi jóindulattal tekinthetnénk a helyi szóbeli hagyomány írásos rögzítésének is. Ebben az esetben viszont nehéz lenne válaszolni arra a nyilvánvaló kérdésre, hogy Farkas Lajos – akit egyébként Petrus a könyve elején felsorol a megkérdezett kortársak között – miért nem említi Izajást és De Camillis

¹⁴ PETRUS JENŐ, *A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen 1897.

¹⁵ PIRIGYI ISTVÁN, „Petrus Jenő János. 1850, Parasznya – 1918, Hajdúdorog”, in *Uő., Görögkatolikus életsorsok*, Debrecen 1998, 67–71.

¹⁶ PETRUS, *A magyarság önvédelme*, 12–15.

püspököt a történeti előzmények között. Mivel a De Camillisnak tulajdonított „magyar tanszék” a munkácsi monostorban a Petrus által feltételezett formában egészen biztosan nem létezett,¹⁷ Izajás liturgiafordítói tevékenységének színes elbeszélését is – bizonyítékok híján – egyelőre a fantázia szüleményének kell tekintenünk.

Ugyanakkor figyelmet kell szentelnünk Petrus állításainak, mivel azok egyáltalán nem merültek feledésbe. Néhány évvel később már hivatalos dokumentumba, mégpedig a magyar görögkatolikusok 1900. évi római zarándoklata során beterjesztett latin nyelvű emlékiratba is bekerültek. Ennek magyar fordítása a zarándoklat emlékére kiadott emlékkönyvben olvasható:

„De Camillis püspök [...] magyar vidékeinken magyarul prédikáltatott és magyarul énekeltetett hiveinknek és rokona Izaiás által, ki maga is több görög éneket lefordított magyarra, kilátásba helyezte a magyar szent misét is, ha a görög szertartású katolikus magyarok hiven kitartanak a szent Unio mellett”.¹⁸

Szabó Jenő szerint¹⁹ az emlékirat szövegének első változatát Kupár Rezső (1866–1910), nagyváradai egyházmegyes görögkatolikus pap, belényesi főgimnáziumi tanár írta, aki „Gedeon” és „Hierotheus” írói álnéven élénk publicisztikai tevékenységet folytatott. Román származásúként – eredeti neve Radu Cupariu – a román-magyar megbékélés szószólója volt, de az 1890-es évekre már inkább magyarbarát-nak tekintették. Szabó Jenőhöz csatlakozva bekapcsolódott a budapesti görögkatolikusok szervezkedésébe és a magyar görögkatolikus ügy elkötelezett híve lett. Ezért a román nyelvű sajtó – mint árulót – megpróbálta lejáratni.²⁰ Szabó Jenő a „Küzdelem a magyar liturgiáért” című cikkében azt is elárulja, hogy az emlékirat összeállítása már megkezdődött, amikor a szerzők ráébredtek arra, hogy szükség lenne egy, a görögkatolikus magyarság és magyar nyelvhasználat előzményeit bemutató összefoglalásra. Szabó szerint ez az oka annak, hogy a késve megkezdett

¹⁷ De Camillis püspök a végrendeletében valóban hagyományozott ezer forintot a munkácsi monostornak, de nem papnövendékek képzésére és nem magyar nyelvű imádság, ének és szónoklattan oktatására. A püspök végrendeletében gyermekek oktatásáról kíván gondoskodni, mégpedig oly módon, hogy az alapítványa kamataiból egy görögkatolikus tanító a gyerekeket imára, énekekre, szertartások és latin, valamint magyar nyelvre oktassa. Azt is hozzáteszi, hogy amennyiben megfelelő tanító hiányában ez nem valósítható meg, akkor a kamatokat fordítsák a lelke üdvéért bemutatandó szentmisékre. HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 466–468. Petrus tévedésére már Grigássy is felhívta a figyelmet: GRIGÁSSY GYULA, *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 19.

¹⁸ *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 78. és *Források*, II/4/1, 436.

¹⁹ SZABÓ JENŐ, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálváriaiútja, 1896–1912*, (szerkesztette: SZTRIPSKY HIADOR), Budapest 1913, 339.

²⁰ *Tribuna Populurui* 1898/197. sz. 963. *Foiaia Populurui* még az 1910-ben bekövetkezett haláláról is gúnyos hangú cikkben adott hírt: *Foiaia populurui* 1910/16. 2.

történeti kutatások eredménye egy „hézagos” bemutatás lett.²¹ A gyakorlatban ez azt jelenthette, hogy Kupár és szerzőtársai összeszedtek mindent, ami elérhető volt számukra, és tekintettel a rendelkezésükre álló idő szűkösségére különösebb kritikai vizsgálat nélkül vettek át információkat. Mivel Petrus könyve egyike volt a legfrissebb kiadványoknak, állításai bekerültek az emlékiratba, sőt azokból a szerzők újabb – és merész – következtetéseket vonnak le:

„Ha De Camillis József püspökünknek annak idejében sikerült volna a magyar nyelvet a templomba nagyobb terjedelemben bevitetni, mint a hogy bevitte, ezek a vidékek (vagyis a református hajdúság – a szerző megjegyzése) ma is gör. katolikusok volnának”.²²

Az emlékirat mint hivatalos dokumentum a díszes emlékkönyvben elhelyezve kellő tekintélyt adott Petrus állításainak, így azok a következő évtizedek görögkatolikus publicisztikájában meg nem kérdőjelezett/kérdőjelezhető tényként rendre visszaköszönnék.²³

A másik, forrásokkal nem bizonyított állítás a magyar nyelv liturgikus alkalmazásával kapcsolatban Bacsinszky András²⁴ munkácsi püspökhöz (1772–1809) kötődik, aki a hajdúdorogi parókia éléről került a püspöki székbe. Az emlékirat ezekkel a szavakkal összegzi a hagyomány lényegét: „Igy maga Bacsinszky András, 1772-től 1809-ig munkácsi püspök, még mint hajdu-doroghi lelkész több éneket lefordított és énekeltetett magyar nyelven”.²⁵ A Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1881. évi felterjesztése ezt kiegészíti azzal, hogy „a nagynevű volt munkácsi püspök Bacsinszky András még a múlt század végén megindította a görög szertartású egyházi könyveknek magyarra való fordítását”.²⁶ Ezeket az állításokat – többek között – megtaláljuk Vályi János eperjesi püspök Mariano Rampolla bíboros-államtitkárhoz 1896-ban írt levelében,²⁷ Firczák Gyula munkácsi püspök XIII. Leó pápához szintén 1896-ban írt felterjesztésében,²⁸ és bekerült a magyar kormány emlékiratába, melyet 1897-ben a Szentszékhez intézett.²⁹ Tehát Bacsinszky püspök

²¹ *Budapesti Szemle* 1901., 298. sz. újraközölve: SZABÓ, *A görög-katolikus magyarság*, 1–30., 9.

²² *Források*, II/4/1, 450.

²³ Pl. KOZMA JÁNOS, „Szerartási könyveink magyar fordításai”, in *Görögkatolikus Szemle* 1943. április 8. szám, 3. ROHÁLY FERENC, „Magyarországi keleti liturgiák”, in *Keleti Egyház* 3–5/1943, 56–63. PAPP GYÖRGY, *Voci romene contro la diocesi di Hajdudorog*, Budapest 1942, 10.

²⁴ Bacsinszky életéhez és munkásságához: VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, (Collectanea Athanasiana, I. Studia vol. 6.), Nyíregyháza, 2014.

²⁵ *Források*, II/4/1, 437.

²⁶ „Az ÁVB felterjesztése a Képviselőházhoz, Hajdúdorog, 1881. január 23.”, in *Források*, II/4/1, 140–143.

²⁷ „Vályi püspök Rampolla bíboroshoz, Eperjes, 1896. július 26.”, in *Források*, II/4/1, 221–224.

²⁸ „Firczák püspök XIII. Leó pápához, Ungvár, 1896. november 25.”, in *Források*, II/4/1, 250–256.

²⁹ „A magyar kormány memoranduma a Szentszékhez, Budapest, 1897. február 5.”, in *Források*, II/4/1, 296–300.

kettős szerepben jelenik meg a narratívában: egyrészt hajdúdorogi parókusként maga is fordító, másrészt pedig püspökként a magyar nyelvű fordítások első elrendelője. Ezeket az állításokat mind Farkas Lajos,³⁰ mind pedig Petrus Jenő³¹ és az őt követő Kupár Rezső,³² de még Sztripszky Hiador³³ is tényként kezeli.

Jóllehet a Bacsinszkyhez kötődő állításokat ugyanúgy nem lehet közvetlen forrásokkal alátámasztani, mint az Izajás-történetet, vannak arra utaló jelek, hogy ebben az esetben a hagyománynak lehetett némi alapja.

Ezek között a legfontosabb az, hogy a Bacsinszky-korszak átvezet minket a fennmaradt magyar görögkatolikus liturgikus emlékek időszakába. A 18. század utolsó évtizedéből két liturgiafordítást ismerünk, melyek fordítóik után legújabb időnkig a Krucsay- (1793) és a Kritsfalussy-féle (1795) fordítás elnevezésekkel maradtak fenn. A Krucsay Mihály kanonoknak tulajdonított fordításnak egy 1814-ben Lupess István timári parókus által készített átiratát a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtára őrzi,³⁴ míg a Kritsfalussy-féle fordítás szövegét Sztripszky Hiador közölte a Munkácsi Egyházmegye levéltárában őrzött kézirat másolata alapján.³⁵ Nyirán János összehasonlító elemzés útján viszont arra a következtetésre jutott, hogy a Krucsay-féle szöveg valójában a Kritsfalussy György által készített fordítás átirata, amit 1814-ben Lupess István tévesen datált 1793-ra.³⁶ Vizsgálódásunk szempontjából annak is van jelentősége, hogy Krucsay Mihály Hajdúdorogon született, 1771–1801 között gálszécsi, 1801–1804 között sátoraljaújhelyi parókus volt, majd az 1814-ben bekövetkezett haláláig munkácsi kanonok. Ebből az is következik, hogy gyerekként és papnövendékként Bacsinszky András hajdúdorogi parókus volt a papja.³⁷

A Munkácsi Egyházmegye Beregszászon őrzött levéltárából egyelőre még nem került elő a Kritsfalussy-féle fordítás kézírata. Viszont abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Sztripszky nemcsak a fordítás szövegét közölte, hanem a Kritsfalussy által Bacsinszky püspöknek írt kísérőlevelet is, ami lehetővé tesz számunkra néhány következtetést a nagy püspök szerepével kapcsolatban.

³⁰ FARKAS, *Egy nemzeti küzdelem*, 11–13.

³¹ PETRUS, *A magyarság önvédelme*, 15.

³² HIEROTHEUS álneven a *Budapesti Szemle* 1900/103. számában „A görög katolikus magyarság ügyéről” című cikkében, melyet újraközöl: SZABÓ, *A görög-katolikus magyarság*, 339–351.

³³ SZTRIPSZKY HIADOR, „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in SZABÓ JENŐ, *A Görög-Katolikus magyarság utolsó Kalvária-útja 1896–1912*, Budapest 1913, 435. Sztripszky az emlékkönyvre hivatkozik.

³⁴ Leltári száma: M-769. Faksimile kiadásban: IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *Lithurgia az az Isteni Sz. Szolgálat vagy Mise, mely Arany Szájú Sz. János munkáiból magyar nyelvre által tetetett és e könyvetskébe Ftád Lupess István Timári Parochus Urtól le irattatott*, Nyíregyháza 2003.

³⁵ SZTRIPSZKY HIADOR, „A görög liturgia legrégebb magyar fordítása 1795”, in SZABÓ, *A görög-katolikus magyarság*, 451–501.

³⁶ Használóképpen az 1854-ben Hajdúdorogon Papp Antal által készített változat is a Kritsfalussy-féle fordításra megy vissza: NYIRÁN JÁNOS, *Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában*, Nyíregyháza 2011.

³⁷ NYIRÁN, *Az első magyar nyelvű*, 29.

Az 1764-ben született Kritsfalussy György 1793-tól működött gimnáziumi tanárként Ungváron. Tanári pályáját 1791-ben a nagykárolyi tanítóképzőben kezdte. Az ungvári tanári évek után, 1809-től 1831-ig pedig a kassai tankerület népiskoláinak felügyelője volt. Ungvárra költözése után két évvel készítette el a liturgiafordítást, amit Bacsinszky András püspöknek ajánlott névnap ajándékkul, ahogyan azt a kísérlévlben írja. Az a tény, hogy a fordítást névnap ajándékként a főpásztornak küldte meg, azt bizonyítja, hogy Bacsinszky András egy ilyen ajándékot kedves gesztusként fogadott. De a kísérlévlben vannak más fontos megjegyzések is. Kritsfalussy arra is utal, hogy Bacsinszky számára a magyar nyelvű liturgiafordítás nem jelent újdonságot.³⁸ Ezzel célozhat arra is, hogy már léteztek a főpásztor által ismert fordítások, de akár arra is, hogy maga Bacsinszky is fordított szövegeket, ahogyan azt a Hajdúdorogon fennmaradt hagyomány megőrizte. Kritsfalussy feltárja a motivációit is: „nem tsak a' miólta ezen Ungvár várossábann szerentsém vagyon lakni, hanem máshelyüt-is némelly jóakaróimtól ezen Munkának fel-vállalására minden módon ösztönöztetem”.³⁹ Ez a rendkívül fontos kijelentés azt bizonyítja, hogy a fordítás nem műkedvelésből készült, hanem azért, mert valós igény mutatkozott rá, és nemcsak Ungvárott, hanem más helyeken is. Kritsfalussy döntésében az is szerepet játszhatott, hogy Ungvárra költözésekor meggyőződhetett arról, hogy Bacsinszky püspök jó ideje már a székesegyházában is teret engedett a magyar nyelvnek. Amikor ugyanis a munkácsi püspökség megkapta a felosztott jezsuita rend templomát, hogy az átalakítva székesegyházként működjék, Bacsinszky püspök az átadás-átvételi jegyzőkönyvben rögzítve vállalt kötelezettséget arra, hogy a magyar nyelvű hívek nagy száma miatt nemcsak ruszin, hanem magyar nyelvű prédikációról is gondoskodik.⁴⁰

Udvari István kutatásaiból ismeretes, hogy Bacsinszky munkácsi püspökként úgy lett a ruszin felvilágosodás képviselője és a ruszin nyelv fennmaradásának és fejlődésének munkása, hogy főpásztori tevékenységét nyelvi szinkretizmus jellemezte. Nagy gondot fordított arra, hogy a püspöki kancellária – különösen a körlevelek révén – a ruszin nyelv megőrzésének és korszerűsítésének motorja legyen. Ugyanakkor a hivatali gyakorlatban a latin és a magyar nyelv használata is magától értetődő volt. Ahogyan szabolcsi főesperesként magyarul levelezett a magyar parókiákkal és a helyi magisztrátussal, úgy püspökként is hasonló gyakorlatot követett.⁴¹

A liturgia terén Bacsinszky olyan újítást vezetett be, amely szintén hatással volt a magyar mint liturgikus nyelv iránti igény elterjedésében. Ahogyan azt Dobos

³⁸ „*Excellentiád előtt nem újság...*”, SZTRIPISZKY, *A görög liturgia*, 468.

³⁹ SZTRIPISZKY, „*A görög liturgia*”, 467.

⁴⁰ „*Az ungvári jezsuita templom átadásakor felvett jegyzőkönyv, Ungvár, 1778. május 29.*”, in *Források*, II/4/1. 51., 1. számú dokumentum.

⁴¹ UDVARI ISTVÁN, „*Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809), a ruszin felvilágosodás képviselője*”, in UŐ. (szerk.), *Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza 1994, 196–215., 197.

András bebizonyította, tőle származik az a kezdeményezés, hogy a görögkatolikus szertartások ne csupán a pap és a kántor közötti párbeszédre szorítkozzanak, hanem a kántor mellett a nép is kapcsolódjon be az éneklésbe.⁴² Ez a görögkatolikus közösségeknek napjainkban magától értetődő gyakorlata akkoriban nagy újításnak számított. Bacsinszky püspök természetesen elsősorban a ruszin nyelv fennmaradását várta ettől a gyakorlattól, valamint egy riasztó jelenség felszámolását remélte. Megyéspüspökként ugyanis azzal kellett szembesülnie, hogy parókusainak papnövendéknek jelentkező fiai alig értik a ruszin nyelvet és nem ismerik a liturgikus dallamokat.⁴³ A kántorképzés intézményrendszerének esperesség-szintű megteremtésével⁴⁴ a közösségi éneklés elterjedt a Munkácsi Egyházmegyében, és ez a gyakorlat még nyilvánvalóbbá tette a ruszinul nem értő hívek frusztrációját. Ők ugyanis csak úgy tudtak bekapcsolódni az éneklésbe, ha az ószláv szövegeknek hallás után magyar értelmet adva énekeltek. Így aztán az „Atca i Szüna” (az Atyának és Fiúnak) a hajdúdorogi templomban „Adsz-e szénát?” formában zengett.⁴⁵ Nyilvánvaló, hogy az ily módon megélt liturgikus imádságnak nem sok haszna volt a hívek lelki életének fejlődése szempontjából. A közösségi éneklés iránti igény azonban különösen is jelentős volt a magyar görögkatolikus közösségekben, mivel azok többnyire reformátusok által is lakott vegyes településeken éltek.⁴⁶

Bacsinszky András 1789-ben meghívást kapott a főrendiházba és részt vett az 1790/91., az 1792. és az 1796. évi országgyűléseken. Ezek az országgyűlések a magyar nyelv ügye – válaszként a jozefinista kormányzat németesítő törekvéseire – a figyelem középpontjába került.⁴⁷ A munkácsi főpásztor ebből a nemzeti nyelvre mint a fennmaradás zálogára irányuló figyelemből nemcsak a ruszin nyelv és a ruszin nép iránti személyes felelősségére következtethetett, hanem szemtanúja lehetett annak is, hogyan indul útjára a magyar nyelv megújításának és korszerűsítésének, illetve a nemzeti érzés kibontakozásának folyamata, ami a magyar nyelvű és identitású híveinek nyelvhasználati igényeire is nagy hatást gyakorolt.

Végezetül meg kell említenünk még egy szempontot, amely minden bizonnal hatást gyakorolt Bacsinszky püspöknek a magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatos megengedő álláspontjára. Még hajdúdorogi parókusként 1765 és 1768 között kemény küzdelmet kellett folytatnia a karlócai metropolita környezetéből

⁴² A közösségi éneklés bevezetéséhez: DOBOS ANDRÁS, „»Egy szájjal és egy szívvel...« A közösségi éneklés eredete a történeti Munkácsi Egyházmegyében”, in *Athanasiana* 50 (2020) 41–54.

⁴³ Az 1798. szeptember 4-én kelt körlevelében így fogalmaz: „Mély fájdalommal látom, hogy sok szülő gyermeke, mikor a latin iskolákban eltöltött évek után a papi pályára óhajt lépni és vizsgára jelentkezik, rutén tudásában annyira járatlan és ostoba, hogy e nyelven sem olvasni, sem nevet leírni nem tudja. A templomi énekből és az egyházi szertartásból pedig a száját sem tudja kinyitni”. Idézi BONKÁLÓ SÁNDOR, *A rutének*, (Salga Attila jegyzeteivel és utószavával), Basel – Budapest, 1996, 74.

⁴⁴ UDVARI, „Bacsinszky András püspök”, 211.

⁴⁵ PETRUS, *A magyarság önvédelme*, 24.

⁴⁶ Vö. DOBOS, „Egy szájjal és egy szívvel...”, 45.

⁴⁷ UDVARI, „Bacsinszky András püspök”, 205.

érkező ortodox szerzetesek agitációja ellen. Mivel Hajdúdorogon is élt néhány görög ortodox kereskedőcsalád, akik a tokaji parókiához tartoztak, a katolikus egyháztól való elszakadásra buzdító üzenetek a városba is eljutottak. Egy ortodox–görögkatolikus vegyes házasság, illetve egy üzleti vita a magisztrátus és a görög kereskedők között felerősítette az ellentéteket és kiváló táptalajt biztosított az anyagi előnyökkel járó felekezetváltás propagálása számára. Az éveken át tartó konfliktust végül maga Mária Terézia zárta le a görögkatolikusok javára, megerősítve Bacsinszky András parókus tekintélyét.⁴⁸ Ugyanakkor ez a tapasztalat nyilvánvalóvá tette számára, hogy a katolikus egyháztól való elszakadás lehetősége még egy olyan városban is reális lehet, mint a Munkácsi Egyházmegye legnagyobb görögkatolikus parókiájának számító Hajdúdorog. A hajdúdorogi eseményekben ugyan a katolikus egyháztól való elszakadás fő motivációja a „rác privilégiumok” homályos ígérete volt, de ösztönzőleg hatott az is, amit az Emlékkönyv ezekkel a szavakkal fogalmaz meg:

„A görög keleti szakadárok köztünk a szent Uniót megrontani kívánván, izgató papokat küldtek hiveink közé, kik a nép magyar nyelvén prédikáltak és végezték a különféle szertartásokat, sőt nyomtatásban is kiadták az Evangeliumot, az Epistolákat és a Szentek életét s e könyvek élére az izgatásnak felismerhető szándékával idézték is Szent Márk evangelistának, ugyszintén Szent Pál apostolnak mindazon szavait, a melyekben a nép által érthető nyelven rendelik hirdetni az Isten igéjét”.⁴⁹

A magyarországi ortodoxok – elsősorban a gyorsan asszimilálódó görög kereskedők révén – valóban előrébb jártak a magyar nyelvű hitéleti kiadványok megjelentetésében, mint a görögkatolikusok. Bacsinszky püspök korában már közkézen forgott Szekeres Atanáz győri ortodox parókus – később katolikus pap – 1790 előtt kiadott imakönyve (*Imádságos könyvetske*), melynek több – Karapács Demeter (1795 és 1814) és Angyalaky Miklós (1801) költségén készült – kiadása is ismert.⁵⁰ Miskolczi István kecskeméti görög kereskedő 1791-ben adta ki Miskolczi Miklós fordításában a Mogila Péter-féle Hitvallást.⁵¹ 1801-től kezdve kétnyelvű, magyar–görög

⁴⁸ A konfliktus részleteihez: JANKA GYÖRGY, „Bacsinszky András hajdúdorogi évei”, in VÉGHSEŐ, *Bacsinszky András*, 39–47.

⁴⁹ *Források*, II/4/1, 436.

⁵⁰ Vitkovics Mihály (E.V.J. név alatt) a *Tudományos Gyűjtemény* 1817/8. számában az *Ó-hitű Magyar Írókról* című cikkében tisztázza, hogy az Angyalaky-féle kiadás nem önálló fordítás, hanem Szekeres Atanáz könyvének újraközlése Angyalaky költségén. Ezt Szinyei is elfogadja, de az 1790-es évszám helyett tévedésből 1740-et ír, amit Sztripszky is átvesz, igaz, kérdőjellel (SZTRIPSZKY, „Bibliographiai jegyzetek”, 438.)

⁵¹ *Igaz Vallástétele a' napkeleti közönséges és Apostoli Ekklesiának, a' melly Görög nyelvől magyar nyelvre fordított Miskolczi István által. Most pedig a' nem egyesült napkeleti Görög Vallást és Hitet tartó keresztényeknek lelki hasznokra, és épületekre magas költségén kinyomtattatta, és világ eleibe bocsátotta Miskolczi*

katekizmus is állt a magyar ortodox hívők rendelkezésére Georgievich Áron – szintén győri – parókusnak köszönhetően.⁵² Ugyanebben az évben a váci ortodox parókia kezdeményezésére már „miseimádságok”, vagyis a hívek liturgia alatti magánimádságai is napvilágot látnak magyar nyelven.⁵³ Egy évvel később jelent meg az *Emlékkönyv* által is felemlgetett kötet Steriady Theodor tollából, mely a szentek élete mellett a vasárnapi evangéliumi és apostoli szakaszokat is tartalmazta.⁵⁴ Ezek csak azok a kiadványok, melyek Bacsinszky András püspöki szolgálatának éveiben jelentek meg. Ahogyan Hajdúdorogon, úgy számos más településen⁵⁵ is néhány görög ortodox család görögkatolikus környezetben élt. Így az általuk forgatott magyar nyelvű könyvek ismertek voltak a görögkatolikusok előtt, akik között a magyar nyelvű és identitású hívek joggal fogalmazhatták meg igényeiket hasonló kiadványokra. Ezzel az igénnyel és az ortodox alternatíva lehetőségével Bacsinszky püspök is tisztában volt, és ha ő maga nem is kezdeményezte hasonló lelkiségi és liturgikus könyvek kiadását magyar nyelven,⁵⁶ az nagy valószínűséggel meghatározta a magyar hívei nyelvhasználati igényeivel szemben mutatott engedékenységet.

A Munkácsi Egyházmegye nagy főpásztorának hozzáállása mintaként szolgált utódai, valamint az 1816-ban az eparchia felosztása révén létrejött Eperjesi Egyházmegye püspökei számára is. Ez a kedvező környezet lehetővé tette, hogy a fentebb említett Kritsfalussy-féle fordítás másolatai és variánsai kéziratban terjedve egyre nagyobb teret nyerjenek a parókiális gyakorlatban, s a következő évtizedekben újabb liturgikus fordítások elkészítésére ösztönözzenek magyar identitású papokat. Próbálkozásaik már túlléptek a leggyakrabban végzett Aranyszájú Szent János-féle liturgia keretein, és más szertartások (keresztelés, temetés, esküvő stb.)

Miklós Pesten nyomtatott Paczkó Ferencz betűivel 1791. Vö. HORVÁTH ENDRE, „Magyarországi újgörög könyvek és könyvtárak”, in *Magyar Könyvszemle* 2 (1939) 136–141., 138–139.

⁵² Kis katekizmus avagy Rövidre vett igaz-hitű vallás-tétele a napkeleti görög anyaszentegyháznak össze-szerkesztetett és ki-adattatott a' károlovtzi érsekségben 1774 esztendőben, most pedig a' győri szentegyháznak lelki pásztora Georgievits Aaron által görög nyelvből magyarra fordítottatott, és a' fent nevezett anyaszentegyház ifjuságának hasznára közre bocsátatott. Győrben Streibig Jó'sef betűivel, 1801. SZTRIPSZKY, „Bibliographiai jegyzetek”, 439.

⁵³ A' Jerusálémi Görög Anyaszentegyháznak Szent Miséje alatt való imádságok. Vátzon. Nyomtatott Máramarosi Gottlieb Antal betűivel A' Vátzi Görög Templom' számára. 1801. Vö. HORVÁTH, „Magyarországi újgörög könyvek”, 139.

⁵⁴ STERIADY THEODOR: *Evangéliumok, epistolák és szentek élete*, Vác, 1802. Vö. HORVÁTH, „Magyarországi újgörög könyvek”, 139.

⁵⁵ Pl. Tokaj, Eger, Ungvár, Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tarcál, Mád, Tállya, Abaújszántó, Szencs, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Tolcsva, Nyírbátor, Móriapócs, Hajdúböszörmény. Vö. SASVÁRI LÁSZLÓ, „Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században”, in KUNT ERNŐ – SZABADFALVI JÓZSEF – VIGA GYULA (szerk.), *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Az 1984. októberében megrendezett konferencia anyaga*, Miskolc 1985, 147–158., 149–150.

⁵⁶ Pl. 1806-ban a Helytartótanács érdeklődésére az egyházmegyéjében szükséges népiskolai könyvek közé sem vett fel magyar nyelvű görögkatolikus katekizmust, mert a forgalomban lévő könyveket alkalmasnak találta az oktatásra, még ha nem is voltak görögkatolikus jellegűek. UDVARI, „Bacsinszky András püspök”, 199.

szövegeire is kiterjedtek. Ezzel lehetővé tették nyomtatott imakönyvek megjelenését is a hívek használatára.⁵⁷

3. Kéziratos fordítások és nyomtatott imakönyvek 1879 előtt

Míg ez utóbbiak viszonylag könnyen áttekinthetők, a kéziratos fordítások szám-bavétele nem egyszerű, mivel azoknak csupán egy része – valószínűsíthetően töredéke – maradt fenn. A valamilyen formában fennmaradt szövegek mellett tudunk más elkészült – idővel megsemmisült vagy egyelőre lappangó – fordításokról is.

Az alábbiakban tehát a teljesség igénye nélkül próbáljuk felsorolni a hajdúdorogi fordítóbizottság megalakulása előtti évtizedek – nyomtatásban meg nem jelent – magyar liturgikus fordításait.

Elsőként egy 1854-ben készült másolatot kell megemlítenünk, amelyet a kutatás – hasonlóan a Krucsay-féle kézírathoz – korábban⁵⁸ önálló fordításnak tekintett. A szövegek összehasonlító elemzése ugyanakkor azzal az eredménnyel zárult, hogy a Papp Antal által Hajdúdorogon átírt – ma a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában őrzött – kézirat is a Kritsfalussy-fordítás másolata.⁵⁹

Korszakunk kiemelkedő görögkatolikus liturgiatudósa, Roskovics Ignác (1822–1895) kanonok liturgiafordítása 2015-ig ismeretlen volt a kutatók előtt, mikor az Esztergomi Prímási Levéltárban egy Simor hercegprímásnak 1868-ban megküldött másolata előkerült.⁶⁰ Roskovics a másolathoz mellékelte levelében jelzi, hogy a fordítás elvégzésére főpásztora, Popovics Bazil püspök utasította. De nemcsak ő kapta meg ezt a feladatot, hanem Csopey Antal (1816–1877) kanonok is, aki szintén az egyházmegye tudós papjai közé tartozott. Roskovics szerint Csopey kanonok is elvégezte feladatot, és a főpásztornak bemutatta az elkészült fordítást. Vele ellentétben nemcsak a liturgia nyilvános részeit fordította le, hanem a csendes papi imákat is.⁶¹ Ez a kézirat sajnos még nem áll a kutatók rendelkezésére. Létezéséről Mészáros Károly (1821–1890) kéziratban maradt munkájában, „A görög katolika egyház és nép irodalmi és tudományos férfiai” című írásában is hírt ad,⁶² mégpedig

⁵⁷ A nyomtatásban megjelent magyar görögkatolikus liturgikus kiadványok adatbázisa: IVANCSÓ ISTVÁN, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja. I. Nyomtatásban megjelent művek*, Nyíregyháza 2006.

⁵⁸ Vö. IVANCSÓ ISTVÁN, A „Hajdúdorogi névtelen” liturgiafordítás Papp Antal 1854-es kéziratában, (Athanasiana füzetek 14.), Nyíregyháza 2008.

⁵⁹ NYIRÁN JÁNOS, „Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában”, in VÉGHSEŐ, *Bacsinszky András*, 149–172., 170–172.

⁶⁰ Jelzete: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadta: NYIRÁN JÁNOS, „Az elveszettnek hitt Roskovics-féle liturgiafordítás”, in *Athanasiana* 42 (2016) 127–153.

⁶¹ „Roskovics kanonok levele Simor hercegprímáshoz, Nyírpilis, 1868. június 20.”, *Források*, II/4/1, 110–114., 40. és 40a. sz. dokumentumok.

⁶² A kéziratot közli: KOBÁLY JÓZSEF, „Mészáros Károly kéziratjai a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban – életrajzokkal”, in *Uő.*, *Sine ira et studio*, Ungvár 1998, 137–156. Az 1882 körül készült, töredéke

Roskovics közlését kiegészítve azzal a fontos információval, hogy nemcsak lefordította, hanem „tanulságos fejtegetésekkel ellátta a gör. kath. egyház szertartásait s a szent miséket is”. Ezek kiadásában csak az 1877-ben váratlanul bekövetkezett halála gátolta meg.⁶³ Ez azt jelenti, hogy Csopey az Aranyszájú-liturgia mellett más szertartásokat is fordított, sőt kommentárokat is fűzött a fordításokhoz.⁶⁴

Az 1882 körül készült írásában Mészáros további értékes adatokat közöl a magyar liturgikus fordításokról. Az általa Krucsay-féle fordításként ismert kéziratról megjegyzi, hogy annak másolatai – gyakran torzított és hibás variánsokkal – számos helyen használatban voltak, s sajnálatos módon a szöveget egyházi hatóságok még nem vizsgálták és lektorálták.⁶⁵ Popovics András nagybereznai parókus tudományos munkásságát ismertetve megjegyzi, hogy „szorgalmasan foglalkozik az orosz liturgiális könyvek magyar fordításával is”.⁶⁶ Felhívja a figyelmet Rakovszky János izai parókusra, aki szerinte „a legtudományosabb fők egyike” az egyházmegyében, és aki bár pászsláv érzelmű, de „nem magyarfaló”, és ezért „szép készültségénél fogva leginkább van hivatva, hogy az ószláv nyelvű Liturgiát magyar ny. fordítsa, melyet ő is oly szépen s alaposan ír és beszél, mint a szláv nyelveket”.⁶⁷

Szintén a lappangó fordítások közé tartozik Lukáts József, abaújszántói parókus 1862 és 1864 között készült három kézirata, melyek 1913-ban még Sztripszky Hia-dor tulajdonában voltak.⁶⁸ Sztripszky ezért részletes leírását adja a kéziratoknak, melyek megítélése szerint a legteljesebbnek mondható liturgiafordítások:

Lelki gyógyszer. Énekes Ima Könyv, mellyben foglaltatnak a Katolika Anyaszentegyháznak Napkeleti vagyis Görög Rendje szerint a Vízkereszt után való Vasárnapokat követ. Farizeus és Publikánus Vasárnaptól fogva a Pünköst után első Minden Szentek Vasárnapjáig, nyilvános Isteni Szolgálatnál éneklendő és imaképen elmondandó Részek.⁶⁹

sen fennmaradt írás Mészáros tervezett könyvének („A görög-katholikus egyház története Magyarországon”) egyik fejezete lett volna.

⁶³ KOBÁLY, „Mészáros Károly kéziratai”, 139.

⁶⁴ Csopey munkásságáról még a *Vasárnapi Újság* is beszámolt az 1864. évi 44. számban: „Tőle birják a magyar óhitűek szertartásuk fordítását magyar nyelvre a görög eredetiből, mely fordításnak nyilvános használatában vannak. Szatmár, Szabolcs és a Hajdu-városokban már eddig anya-nyelvükön ajtatoskodnak a magyar óhitűek. Ezen ügy első rugóit Csopey Antal hozta mozgásba, mi a magyar óhitű egyház kebelében már is teljes elismerésben részesül. Tőle birja a papnövelde tanuló papsága a felsőbb neveléstan kézikönyvét; továbbá egy külön műben a szertartások magyarázatát is”. *Vasárnapi Újság* 44 (1864) 461–462.

⁶⁵ KOBÁLY, „Mészáros Károly kéziratai”, 148.

⁶⁶ KOBÁLY, „Mészáros Károly kéziratai”, 152.

⁶⁷ KOBÁLY, „Mészáros Károly kéziratai”, 153.

⁶⁸ SZTRIPSZKY, „Bibliographiai jegyzetek”, 442–443.

⁶⁹ Ez a böjti és virágos triód kivonata egyben.

Lelki üdv. Ájtatos könyv a Görög-Katolikus Keresztények lelki épületére: mellyben foglaltatik az Egy. Szent, Közönséges, Apostoli Anyaszentegyház Napkeleti, vagyis Görög Rendje szerénti nyilvános Isteni Szolgálatnak magyar fordítása.

Éden-kert. Ima-Énekes Könyv, mellyben foglaltatik a Hó-tár szerént napi Szenteknek — a Katholika Anyaszentegyház Napkeleti, vagyis Görög rendjén — éven át végzendő nyilvános Isteni szolgálatnak Magyar fordítása. Görög-Katolikusok lelki épületére.

Sztripszky beszámol olyan fordítókról is, kikről ő maga is csak az egykor Hajdúdorogon szolgált Véghseő Miklós lelkész szóbeli közléséből szerzett tudomást. Ezek:

– Vaskovics Sándor, nyírtassi parókus, aki az 1860-as években fordított bizonyos részeket a szerkönyvből, melyeket Hajdúdorogon is használtak.

– Thoma Jenő (?), aki Krétai Szent András bűnbánati kánonját fordította le.

– Kerekes Demeter, aki az adatközlő szerint hajdúdorogi parókusként az Aranyház-liturgia szövegét fordította le.⁷⁰

A későbbi adatközlések közé tartozik Álmos Zoltán, a Hajdúdorogi Egyházmegye jogtanácsosának 1924-ben megjelent cikke. Ebben a nyíregyházi görögkatolikus parókia történetét bemutatva megemlékezik Répássy András, 1832–1850 között nyíregyházi parókus fordítói munkásságáról. Ennek két eredményéről tud. Az egyik egy teljes Aranyház-liturgia fordítás, melyről Álmos azt írja, hogy cikke megjelenésekor egy példánya Lázár Béla tiszabüdi (tiszavasvári) parókus tulajdonában volt. Ezzel a Répássy-féle fordítással kapcsolatban utal Molnár Lázár hajdúdorogi kántor fordítói munkásságára is. A másik egy 1834-ben elkészült magyar nyelvű evangéliumos könyv, amelyben az alábbi magyarázó szöveg szerepel:

„Ezen Szent-Evangéliumos könyv magyar nyelven való használatra íratott a nyíregyházi napkeleti görög catholica egyház részére Répási András hagyatékából 1834-ben, amely évben Pünkösöd vasárnapján olvastatott abból első ízben Szent Evangélium s azóta minden vasár- és ünnepnapon”.⁷¹

⁷⁰ SZTRIPSKY, „Bibliographiai jegyzetek”, 442–444.

⁷¹ ÁLMOS ZOLTÁN, „Emlékezzünk régiekről. Történelmi lapok a nyíregyházi gör. kath. egyház múltjából”, in *Nyírvidek* (1924. augusztus 1.) 2.

Ez a kéziratos evangéliumos könyv ma már nem áll rendelkezésre, mivel Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök 1943-ban átadta Tamás Lajosnak, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet igazgatójának, aki Ivánka Endre professzorral együtt a magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus kéziratok vizsgálatára indított – sajnos rövid életű – tudományos programot. Ugyanekkor a kutatásokhoz nagy reményeket fűző Dudás püspök átadta a nagydobosi parókiáról begyűjtött 46+5 oldalból álló kéziratos szerkönyvet, valamint egy Ópályiban használt 20 oldalas liturgikus kéziratredékét, illetve a makói hívek – közelebbről meg nem határozott – felterjesztéseinek másolatát.⁷² Ez utóbbin minden bizonnyal a korábban már tárgyalt, Simor hercegprímáshoz 1866-ban a magyar nyelv liturgikus használata ügyében beadott felterjesztéseket kell értenünk, melyekben szintén találunk utalást ma már elveszett vagy lappangó kéziratos fordításokra. A makóiak ugyanis a maguk igaza mellett érvelve jelzik a hercegprímásnak, hogy templomukban a kántor és a nép „már 1848ik év előtti időkbén egyes, kevésbé sikerült fordításokból” énekelte a szertartásokat.⁷³

Az elveszett liturgikus fordítások között kell végezetül megemlítenünk Kupár Rezső feltételezett próbálkozásait is. Azért szükséges a „feltételezett” jelző, mivel az eredetileg román származású Kupárt a román nemzetiségi sajtó, s annak számos klerikus munkatársa renegátnak tartotta és – amint fentebb jeleztük – kíméletlen kritikával illette. Egy ilyen kritika jelent meg a *Tribuna Poporului* 1898. október 18-iki számában.⁷⁴ A vitriolos cikk névtelen szerzője Kupárnak a budapesti hittudományi karon történt tanári kinevezésén élcelődve osztja meg a közvéleménnyel azt az információt, hogy a magyaroknak megfelelni akaró Kupár az esküvői szertartás „Izajás örvendj!” kezdetű himnuszát az „Izajás bokázik” kifejezéssel fordította, érteve ezen azt, hogy Izajás örömeiben magyar csárdást jár (bokázik)... A korabeli és fennmaradt esküvői szertartási szövegfordításokban ez a kifejezés nem fordul elő, vagyis amennyiben egyáltalán igaz ez az állítás, Kupár szövegverziói nem fejtettek ki semmilyen hatást a parókiális gyakorlatra. Mindaddig, míg nem kerül elő a fordítás – tekintettel a tágabb szöveggörnyezetre –, meg kell kérdőjeleznünk még az állítás igazságtartalmát is. Ugyanakkor ezt az elfogult kritikát nem nevezhetjük említésre sem méltó hírlapi gúnyolódásnak, mivel a feltételezett balul sikerült fordítás bekerült a románok érvrendszerébe és eljutott a Szentszékhez is, mint annak ékes bizonyítéka, hogy a magyar nyelv nem is alkalmas bizonyos liturgikus tartalmak közvetítésére.⁷⁵

⁷² Dudás püspök és Tamás Lajos igazgató levélváltása: GKPL L I-1-a-1386/1943. és 1273/1943.

⁷³ „Makói magyar hívek felirata Simor hercegprímáshoz, 1866. június 21.”, in *Források*, II/4/1, 91–96. 31. számú dokumentum, 93.

⁷⁴ *Tribuna Poporului* 197 (1898. október 18.) 963.

⁷⁵ „Epaminonda Lucaciu szerb-csanádi görögkatolikus parókus levele XIII. Leó pápához a magyar nyelv liturgikus használata ellen, Szerb-Csanád, 1902. március 14.”, in *Források*, II/4/1, 480–485. 209. számú dokumentum

Fontos segítséget nyújthatnak a lappangó liturgikus kéziratok felkutatásához az egyházközségi leltárak adatai. Az 1877-ben összeállított nagydobosi leltár beszámol a Dudás püspök által Kolozsvárra küldött szerkönyvről, de az 1867-es sárospataki, illetve az 1881. évi bodrogolasi leltárban is találunk utalást magyar nyelvű kéziratok szerkönyvekre.⁷⁶

A kéziratban fennmaradt liturgikus fordítások – a fentebb jelzett Aranyszájú-liturgiafordítások mellett – a szentségek kiszolgáltatásának szertartásait, illetve szentelmények és áldások szövegeit tartalmazó szerkönyvek (görögül *euchologionok*, óslávul *trebnyikek*). Ezek jellemzően parókiák kántorszékeiben maradtak fenn vagy egykori kántorok leszármazottainak családi hagyatékából kerültek elő. Feldolgozásuk napjainkban is folyamatban van, két szerkönyv – a fábiánházi (1868) és a nyírgyulaji (évszám nélkül) parókián használtak – kritikai kiadása meg is jelent.⁷⁷ A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárának kéziratgyűjteménye őrzi a kótaji (évszám nélküli) szerkönyvet.⁷⁸ Ugyanitt áll a kutatók rendelkezésére Borlán János makói parókus hagyatékából a Lázár József kántor másolatában fennmaradt Krétai Szent András bűnbánati kánonja⁷⁹ (Roskovics Ignác fordításában), valamint a temetési szertartások (felnőttek és kisdedek) – szintén Lázár József átíratában – szövege. Lázár József az 1860-as években Hajdúdorogon volt kántor, majd innen került a magyar nyelvű görögkatolicizmus másik fontos fellegrárába, Makóra. Hagyatékához tartozik a magántulajdonban⁸⁰ lévő teljes szerkönyve, melyet 1865-ben, hajdúdorogi kántor korában kezdett összeállítani, illetve a már makói korszakából (1880) származó, a december 9. és január 6. közötti kivonatos méneát tartalmazó kézírata. A Lázár-féle szerkönyv külön érdekessége, hogy tartalmazza azokat a szövegeket is, melyeket a szent liturgiában a kántor és vezetése alatt a hívek énekeltek. Ennek segítségével rekonstruálhatóvá válik az a liturgikus gyakorlat, mely az 1860-as években – a szervezett magyar görögkatolikus mozgalom indulásakor – a „magyar liturgia” fogalmát lefedte.

Mielőtt ezt a kérdés kicsit részletesebben megvizsgálánk, fordítsuk figyelmünket a hajdúdorogi liturgikus fordítóbizottság munkálkodását megelőző évtizedek nyomtatásban megjelent görögkatolikus kiadványaira. Mindössze két ilyen kiadvány született. Az első az 1825-ben megjelentetett *Imádságos könyvetske a' Magyar Oroszok lelki hasznokra* című imakönyv, melyet Ellinger István nyomdája adott ki Kassán. A mindössze egyetlen példányban fennmaradt imakönyv első leírását Sztripszky Hiador adta, akinek a kiadvány 1913-ban a tulajdonában volt. Valószí-

⁷⁶ GKPL III-I-17. (Nagydobosi leltár, 1877); GKPL III-2-5. (Bodrogolasi leltár 1881.); GKPL III-2-13. (Sárospataki leltár az 1867). Idézi: NYIRÁN JÁNOS, *19. századi kéziratok görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról*, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes, vol. 2), Nyíregyháza 2012, 149.

⁷⁷ NYIRÁN, *19. századi kéziratok*.

⁷⁸ Leltári száma: MS 10008.

⁷⁹ Leltári száma: K 1049.

⁸⁰ Lázár József unokája, Gerdáné Véghseő Klára őrzi a kéziratot.

núleg ugyanez a példány található meg ma az Országos Széchenyi Könyvtár gyűjteményében.⁸¹ A 64 oldalas imakönyv tartalmilag szinte teljesen megegyezik a fentebb említett Szekeres Atanáz győri ortodox parókus, később katolikus pap által elsőként kiadott, majd Karapács Demeter és Angyalaky Miklós által többször is megjelentetett kiadvánnyal. A döntő különbséget a hitvallás szövegének katolikus, vagyis a Filioque-betoldást is tartalmazó verziója jelenti. Az imakönyv tartalmazza a reggeli és esti, valamint az étkezések előtti és utáni imákat (3–18.), a „szent liturgia alatt való imádságok” gyűjteményét (19–41.), valamint az Istenszülőnek a reggeli istentisztelet (utrenye) során énekelt kánonját és abba beillesztve az Akathisztosz-himnusz (41–64.). Külön figyelmet érdemel a „szent liturgia alatt való imádságok” cím alá csoportosított imafüzér. Ahogyan azt Dobos András bebizonyította, ezek az imádságok nem latin hatásra kerültek be az imakönyvbe, mivel azok a vilniusi Szentháromság-monostorban – még a breszti unió előtt – összeállított és kiadott „Mindennapi imák” című imakönyvben is szerepelnek. Mivel az *Imádságos könyvtetskében* olvasható szöveg pontosan megegyezik a vilniusi imakönyv szövegével, ez az egyezés azt is valószínűsíti, hogy a Szekeres Atanáz-féle első kiadás nem teljesen görög eredetiből készült, s legalább ez a szövegrész szláv eredetű.⁸² Az *Imádságos könyvtस्कének* ismert egy 1866-os kiadása is, amelyet a nagyváradi Pauker Dániel készített a pesti Kertész Nyomdával. Ez lényegében egy újranyomás, melyben csupán helyesírási javításokat eszközöltek.⁸³

Míg az *Imádságos könyvteske* azon magyar görögkatolikusok lelki életét segítette, akik a szláv és a román nyelv ismeretének hiányában nem tudtak bekapcsolódni a szertartásokba és csendes imára kényszerültek a templomokban, az 1862-ben megjelent Roskovics-féle énekeskönyv már kifejezetten azzal a céllal jelent meg, hogy a magyar nyelvű közösségi éneklést támogassa és egységesítse a magyar görögkatolikus közösségekben. A Debrecen város nyomdájában készült, 111 oldalas kiadvány teljes címe: *Ó hitű imádságos és énekes könyv, az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerint görög-katholikus keresztények lelki épületére. Fordítá és kiadta Roskovics Ignác hajdu-böszörményi görög-kath. lelkész.*

Az 1848-ban pappá szentelt Roskovics Ignác 1861-től volt a hajdúböszörményi közösség parókusa, előtte Szalókon és Nyírkarászton szolgált. Felesége 1866-ban bekövetkezett váratlan halála után Nyírpilisre költözött gyermekeivel, köztük a később festőként híressé vált Ignáccal. Innen került 1875-ben Ungvárra: Pásztélyi Kovács János püspök ekkor a papnevelő intézet spirituálisává nevezte ki. 1878-ban kanonoki és teológiai tanári kinevezést kapott. A papnövédeknek erkölcsant és lelkipásztorkodás-tant tanított, de közoktatási kérdésekkel is foglalkozott. Kiváló pedagógiai érzéke már akkor is megmutatkozott, amikor gyermekeit maga készítet-

⁸¹ Leltári száma: OSZK, Mor 3530e, könyvészeti leírása: DOBOS ANDRÁS, „A magyar nyelvű liturgia emlékei”, in TERDIK SZILVESZTER (szerk.), *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen 2020, 386–403., 393–394.

⁸² DOBOS, „A magyar nyelvű liturgia”, 394.

⁸³ SZTRIPSZKY, „Bibliographiai jegyzetek”, 443–444. és DOBOS, „A magyar nyelvű liturgia”, 394.

te fel az érettségire. Tanárként több tankönyvet is írt magyar és ruszin nyelven. 1892-ben a király a munkácsi káptalan nagyprépostjává nevezte ki. Ezt a tisztséget három évig töltötte be. 1895-ben hunyt el Ungváron.⁸⁴

Bár szerb eredetű család sarjaként született Tokajban, Roskovics magyar nyelvű környezetben nőtt fel, s a magyar nyelvhez és kultúrához való kötődés mindig fontos szempont maradt számára. Mivel nem papcsaládból származott, a görögkatolikus liturgia és az ószláv liturgikus nyelv se jelentett számára olyan természetes közeget, mint a papgyerekeknek. Mikor 1844-ben a Pesten megkezdett teológiai tanulmányait megszakítva – a rítus elsajátítása érdekében – átkérte magát az ungvári szemináriumba, némileg megkönnyebbülve tapasztalta, hogy az intézményben a magyar nyelv használata annak ellenére dominál, hogy a papnövendékek túlnyomó többsége ruszin, román vagy szlovák anyanyelvű.⁸⁵ Mind a munkácsi, mind pedig az eperjesi püspökség előjárói részéről nagyfokú toleranciát tapasztalt a magyar nyelv használatával szemben, s ez mindenképpen ösztönzőleg hathatott rá, különösen akkor, amikor lelkészként magyar vidékre került. A magyar liturgia érdekében kifejtett munkásságának első kézzelfogható eredménye lett az énekeskönyv, melynek sikerét bizonyítja az a tény, hogy 1862 és 1898 között nyolc kiadást ért meg.

Az énekeskönyv tartalmazza

- az alapvető hittani ismereteket és imádságokat,
- a hívő magánimáit (reggel, este, étkezés előtt-után, gyónás és szentáldozás előtt és után),
- a reggeli (utrenye), déli és esti (vecsernye) nyilvános templomi istentiszteleteket,
- a szent liturgia nyilvános részeit, a liturgia alatti magánimákat és a Miatyánk egy sajátos, értelmező fohászokkal kibővített verzióját,
- a paraklizst,
- temetési énekeket (felnőttek, gyerekek),
- a napi zsolozsma állandó és változó részeit (vasárnapok és nagyobb ünnepek).⁸⁶

⁸⁴ TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész. Egy elfeledett életmű*, (Collectanea Athanasiana, VI. Ars Sacra byzantino-carthiensiensis, vol. 3.), Nyíregyháza 2022, 12–16.

⁸⁵ „...reményemen felülínek találtam ide jövetelemkor, mert ámbár a semináriumban majd mindenki vagy oláh, vagy orosz, vagy tót nyelvet vall anyainak, mégis az általános társalkodás közönségesen – az Hírlapok, és apróbb körbe állottak által a Casinóból hordatott olvasó könyvek olvasása kizárólag magyar” – „Roskovics Ignác levele Walther Lászlóhoz, Ungvár, 1844. november 10.”, TERDIK, *Roskovics Ignác festőművész*, 175.

⁸⁶ Az énekeskönyv részletes bemutatása: IVANCSÓ, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink*, 11–32., IVANCSÓ ISTVÁN, „Görögkatolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos- és énekeskönyve”, in UŐ. (szerk.), *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30. (Liturgikus örökségünk, XXI.), Nyíregyháza 2017, 459–486. és DOBOS, „A magyar nyelvű liturgia”, 395–396.

Roskovics elsősorban az ószláv liturgikus szöveget fordította le, de a liturgia egyes részeinél a görög szövegre támaszkodott. Ahogyan Dobos András megállapítja: Roskovics egyszerre konzervatív és reformer. A hagyománytisztelet jegyében a Filioquét csak zárójelben teszi be a hitvallás szövegébe, s megtartja Palamasz Gergey ünnepét (nagyböjt 2. vasárnapja), miközben azt a görögkatolikus liturgikus könyvek többnyire még a 20. században is elhagyták. Ugyanakkor merész újításként a kánonokat rímekbe szedve fordítja, amiben aztán nem talált követőkre. Úttörőnek számít abban az értelemben is, hogy énekeskönyve az első ilyen jellegű kiadvány a Munkácsi Egyházmegyében, mivel az első ószláv nyelvű gyűjteményes imakönyv csak 1864-ben jelent meg.⁸⁷

Az énekeskönyv kedvező fogadtatása minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy 1863-ban főpásztorától, Popovics Vazultól Roskovics megbízást kapott – ahogyan fentebb már jeleztük, Csopey Antal kanonokkal egyidejűleg – a magyar nyelvű Aranyházú-liturgiafordítás elkészítésére. Az 1868-ban Simor hercegprímásnak is megküldött fordítás mellékletei – a kísérőlevél és a fordítási szempontokat összegző irat⁸⁸ – lehetőséget ad nekünk arra, hogy megismerjük az egyik legjelentősebb magyar görögkatolikus liturgiafordító gondolatait arról, mit is értett tulajdonképpen „magyar liturgián”.

4. A „magyar liturgia” Roskovics Ignác értelmezésében

Roskovics és Csopey között a liturgiafordítás kivitelezését illetően lényegi különbséget állapíthatunk meg. Csopey – kinek szempontjait és fordítását sajnos egyelőre nem ismerjük – Roskovics közlése szerint a „teljes” liturgia lefordításának volt a híve. Vagyis számára a „magyar liturgia” azt jelentette, hogy a pap és a nép között zajló párbeszéd és az énekek mellett az úgynevezett csendes papi imák is magyarul hangzanak el. Ezzel szemben Roskovicsnak az volt az álláspontja, hogy a papi csendes imákat nem szükséges magyarra fordítani. Csopey kanonok álláspontját Roskovics „nemzetiségi elvnek”, míg a sajátját „egységi elvnek” nevezi, mégpedig azért, mert a magyar liturgikus fordítás kérdéskörét sokkal tágabb, nem csupán a magyar görögkatolikusokat érintő összefüggésben szemléli. Azt javasolja ugyanis, hogy a csendes imákat a papok görögül imádkozzák. De nemcsak a magyar, hanem az ószláv és a román liturgiában is. Meggyőződése ugyanis, hogy „itt az ideje, hogy az apostoli szent szék által is ohajtott nyelv-egységi elv szerint a titkos papi mondanókban és typlikben a görög nyelv kellő helyét a nemzeti liturgikonokban visszafoglalja”.⁸⁹ Az „egységi elv” érvényre juttatása tehát Roskovics szerint azt jelenti, hogy a különböző nemzetiségű és nyelvű bizánci rítusú közösségek a görög liturgi-

⁸⁷ DOBOS, „A magyar nyelvű liturgia”, 396.

⁸⁸ „Roskovics levele Simor hercegprímáshoz, valamint a fordítás szempontjainak összegzése, Nyirpilis, 1868. június 20.”, in *Források*, II/4/1, 110–114.

⁸⁹ *Források*, II/4/1, 111.

kus nyelv révén megtapasztalják az egység konkrét kifejeződését. Példaként a latin nyelvet hozza fel, mely által a nyugati egyház meghaladja a nemzetiségi és nyelvi különbségekből fakadó nehézségeket. Úgy gondolja, hogy azért jött el a görög nyelv visszavezetése a liturgiába, mert korábban a görög nyelv elsajátításának a lehetősége az oktatási rendszer fejlődése miatt összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a korábbi évszázadokhoz viszonyítva. Ez a görögkatolikus klérusnak lehetőséget kínálna arra is, hogy az általános teológiai műveltség terén jelentős előrelépést valósítson meg, és „ne csak saját nemzetiségében süljön, hanem a protestantizmussal szemben, a társas életben, s a litteratura színén is tudjon, mint az szokott, az eredeti görög szövegre hivatkozva vele mérkőzni, s a katholicizmus érdekében győzni”.⁹⁰ Ugyanakkor megengedi azt is, hogy a görög nyelvvel megbirkózni képtelen papok továbbra is ószlávul vagy románul mondják a csendes imákat.

Roskovics a görög nyelvnek sajátos szerepet is szán: „örnyelvként” kell szolgálnia a nemzeti nyelvek mellett a liturgikonokban, de még az evangéliumos könyvben is. Ennek gyakorlati megvalósítását egy ötnyelvű, görög–magyar–ószláv–román–latin liturgikon tervében vázolja fel, melyről mintát is csatolt. Ez lehetővé tenné azt is, hogy a nemzetiségileg vegyes görögkatolikus közösségekben a fennhangon énekelt részeket akár több nyelven is végezzék, mégpedig oly módon és arányban, ahogyan azt a megyéspüspök meghatározza. Leo Allatusra hivatkozva Szent Teodóz példáját idézi, aki a maga idejében három nyelven végezte a liturgiát. A latin nyelv szerepeltetését a liturgikonban egyrészt ismét az általános teológiai műveltség szintjének emelésével indokolja, másrészt pedig ezzel a gesztussal a görög és a latin egyház egymáshoz történő közeledését véli előmozdítani.

Rendkívül érdekes és vizsgálódásunk szempontjából jelentős Roskovicsnak az az érve a görög nyelvű csendes papi imák mellett, amelyet a „magyar liturgia” eltérő értelmezését figyelembe véve fogalmaz meg. Állítása szerint a magyar görögkatolikusok között sokan vannak olyanok, akik a hajdúdorogiak álláspontjával ellentétben nem szeretnék, ha a liturgiát kizárólag magyarul végeznék. „Úgy tünnék fel némelyeknek mintha az nemis igazhitűleg, hanem kálvinistáson menne”.⁹¹ Vagyis miközben a református közösségek népnyelvű istentisztelete alapvetően ösztönzőleg hatott a magyar görögkatolikusok nyelvhasználati igényeinek kialakulására, egy adott ponton az „elkálvinistasodás” veszélye inkább riasztóan kezdett hatni. Roskovics tehát hangot ad azon magyar görögkatolikusok elképzeléseinek, akik a magyar liturgiában egy gyakorlatias megoldást láttak egy lelkipásztori problémára, nem pedig az ószláv és a román liturgikus nyelv „béklyójától” való megszabadulás lehetőségét, ahogyan a kérdést elsősorban nemzeti szempontból szemlélő hajdúdorogiak. Ettől kezdve ez a kettőség végigkíséri a magyar görögkatolikusok mozgalmát.

Nem tűnik véletlennek, hogy Roskovics ezt a javaslatát mindössze két hónappal az 1868. áprilisi hajdúdorogi nagygyűlés után fogalmazta meg és juttatta el a her-

⁹⁰ *Források*, II/4/1, 113.

⁹¹ *Uo.*

cegprímáshoz. Sokkal inkább lehetett tudatos időzítés részéről, s az „egységi elv” melletti érvelésével a hajdúdorogiakra jellemző „nemzetiségi elv” ellenében egyfajta alternatívát próbált meg bemutatni annak a Simor hercegprímásnak, kinek elődje néhány évvel korábban már kifejezésre juttatta ellenérzéseit a magyar nyelv liturgikus alkalmazásával szemben. Scitovszky, majd Simor hercegprímás, illetve a római katolikus püspökök általánosságban a népnyelv – a magyar görögkatolikusok esetében a magyar – liturgikus használatának engedélyezésében a nemzetiségi ellentétek templomi térnyerését látták. Roskovicsnak az a törekvése, hogy ezeket a félelmeket az egységet biztosító görög nyelv bevezetésével oszlassa el, nem talált megértésre Simor hercegprímásnál. De a görög nyelv mint lehetséges megoldás a magyar görögkatolikus problémára nem merült feledésbe, s jó három évtized múlva éppen Simor hercegprímás utódja, Vaszary Kolos fogja ismét elővenni.

5. Egy új korszak kezdete

Roskovics Ignác személye átvezet minket a Danilovics János külhelynök által létrehozott fordítóbizottsághoz.⁹² A külhelynökségi szentszék alakuló ülésén tett ígéretéhez híven Danilovics a liturgikus szövegek magyarra fordítását és a már létező szövegek szakszerű revízióját hivatalos üggyé tette. A konkrét megvalósításra 1879. május 14-én egy 8–10 fős, munkácsi és eperjesi egyházmegyés, liturgiában és nyelvekben jártas papokból álló fordítóbizottság felállítását kezdeményezte főpásztoránál, Pásztélyi Kovács János püspöknél.⁹³ A bizottságba Roskovics Ignác kanonok is kinevezést kapott és annak munkájában tevékenyen részt is vett. Így ő is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar görögkatolikuság történetében lezárult az a korszak, amikor a papok kéziratokból végezték a liturgiát és más szertartásokat. Az 1882 és 1890 között nyomtatásban megjelent két liturgikon (1882: az Aranyszájú-liturgia; 1890: a Bazil-liturgia és az előszenteltek liturgiája) és a szerkönyv (1883) új korszakot nyitott a magyar görögkatolikusok történelmében.

⁹² A fordítóbizottság munkáját bemutatta: IVANCSÓ ISTVÁN, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége*, (Athanasia füzetek 1.), Nyíregyháza 1999.

⁹³ „Danilovics külhelynök felterjesztése Pásztélyi Kovács püspökhöz, Hajdúdorog, 1879. május 14.”, in *Források*, II/4/1, in *Források*, II/4/1, 137. és IVANCSÓ, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság*, 42.